

Vreemdelingenverkeer. Samen leven en laten leven

Baukje Prins

Lector Burgerschap en Diversiteit

Intreerede De Haagse Hogeschool, 22 september 2010.

In een hilarische sketch uit de Britse comedy serie *Goodness Gracious Me* volgen we vier studenten uit Delhi die voor een toeristisch TV programma door Engeland reizen. Enthousiast doen ze verslag (Rough Guide 1998). Als op het treinstation alle treinen zijn gecancelled, vertellen ze de kijker trouwhartig dat het openbaar vervoer hier ‘een beetje primitief’ is. Op de lokale markt vinden ze zich op over kooplui die hun vast en zeker afzetten omdat ze toeristen zijn. De meisjes willen andere vrouwelijke reizigers wel waarschuwen: overal werden ze door de mannen aangestaard, echt vreselijk: waarschijnlijk zien ze ons als een soort van Aziatische ‘Kama Sutra babes’. Een van de jongens heeft in Engeland zijn spirituele thuis gevonden. Wie zou er hier nu niet gelukkig zijn, zegt hij tegen zijn reisgenoten: geen universiteit, geen druk om te presteren en een goeie baan te vinden, het is hier als een paradijs! Welgemoed stapt hij zijn nieuwe leven tegemoet – in Hounslow, een van de meest desolate suburbs van Londen.

Eind 19^e eeuw werd in Amsterdam de eerste *Vereniging ter bevordering van het Vreemdelingenverkeer* opgericht. De ‘vreemdelingen’ die de stad probeerde te lokken waren niet alleen buitenlandse toeristen, maar ook plattelanders die een dagje naar de grote stad gingen. Inmiddels is het toerisme uitgegroeid tot een ware industrie. Nederlanders reizen de hele wereld af. De een viert feest op een zonovergoten strand, de ander gaat klimmen in de Franse Alpen. En dan zijn er de toeristen die net als de Indiase studenten op reis gaan om iets te leren over andere mensen en andere culturen.

Wat de sketch uit *Goodness Gracious Me* zo grappig maakt, is de omkering. Het zijn immers gewoonlijk westerse toeristen die naar niet-westerse landen reizen, en zich verbazen over de primitieve manier waarop de mensen daar leven. Alles lijkt daar nog vanzelfsprekend, terwijl bij ons niets meer zeker is. Als toeristen zijn we geneigd om naar een ons vreemde samenleving te kijken alsof ze een verlengstuk vormt van de natuur. De Indiase backpackers laten zien dat het net zo gemakkelijk is voor een niet-westerling om met een roze bril naar een westerse samenleving te kijken als andersom.

Niet alleen wanneer we ons verplaatsen over de aardbol, ook als reizigers in de tijd hebben we een onbedwingbare neiging tot romantiseren. In het Nederland van vandaag de dag zijn de onderlinge solidariteit en het gevoel van gemeenschap helemaal zoek, zo klagen we. Vroeger, toen hadden de mensen nog wat voor elkaar over, toen wist je nog wat je aan elkaar had. Zo maken we in ons hoofd een beeld van het echte Nederland als een harmonieuze eenheid en een geïntegreerd geheel. Natuurlijk waren er vroeger ook wel daklozen, verslaafden, prostituees en religieuze minderheden, maar die noemden we zwervers, dronkenlappen, meisjes van plezier en papen; het waren randfiguren, maar ‘onze’ randfiguren. Nu staan groepen mensen echt buiten de samenleving, nu dreigt werkelijk desintegratie.

Sinds enkele decennia hebben we te maken met een tegenstrijdige ontwikkeling. Aan de ene kant krimpt onze aardbol in tot de proporties van een dorp, een *global village*. Je kunt skypen met je zus in Australië, en van een overspelige Britse minister weet heel de wereld binnen *no time*. Aan de andere kant trekken steeds meer mensen van het platteland naar de stad, steden groeien uit tot metropolen. De globalisering maakt veel wat vreemd was vertrouwd, dankzij de verstedelijking begeven steeds meer mensen zich dagelijks in het vreemdelingen verkeer van de grote stad.

Binnen het lectoraat Burgerschap en Diversiteit willen we onderzoeken op welke manier en onder welke voorwaarden burgers in deze tijd van globalisering en verstedelijking in staat zijn om actief deel te nemen aan het vreemdelingenverkeer van alledag. We doen dit vanuit een scherp besef dat het lectoraat van start is gegaan in een politiek en maatschappelijk gepolariseerd klimaat. Ik zal daarom in deze rede ook uiteenzetten welke visie op burgerschap en diversiteit ten grondslag ligt aan het onderzoek dat binnen het lectoraat wordt verricht. Maar laat ik u eerst mee terug nemen in de tijd.

Een gemengde school in de jaren zestig

Ik groeide op in de jaren zestig in Oosterwolde een dorp van toentertijd zo'n 5000 inwoners in de Stellingwerven, een regio in het zuidoosten van Friesland. De meeste mensen in het dorp kenden elkaar, dat wil zeggen: ze wisten ‘wie er eentje van wie was’. Bewoners van buiten de streek heetten ‘import’, en sprak je ‘Hooghaarlemmerdieks’ in plaats van ‘gewoon’ Fries of ‘kroeme’ (dialect), dan was je ‘eigenwies’. Maar van een homogene en harmonieuze gemeenschap was geen sprake. Woonwagabewoners waren een ander soort volk, hervormden en gereformeerden keken met scheve ogen naar elkaar, en de communistische

fractie bestookte de gemeenteraad met ideologisch gedram over het schandaal van de internationale wapenwedloop. Om de woningnood te lenigen en de werkloosheid te bestrijden investeerde de noodlijdende gemeente vanaf begin jaren vijftig in industrialisering en, jawel, de bevordering van het vreemdelingenverkeer.

Op één groep vreemdelingen was zeker niet gerekend. In april 1951 werden 33 Molukse gezinnen gehuisvest in barakkenkampen in een naburig dorp. Ze behoorden tot een veel grotere groep (van in totaal 12.500 mensen) van voormalige militairen van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger, die met hun gezinnen in allerijl vanuit Java waren ingescheept en ondergebracht in kampen verspreid over heel Nederland. Voor een tijdelijk verblijf, werd algemeen aangenomen, tot ze terug konden keren naar een Vrije Republiek der Zuid Molukken. Maar intussen bouwden de mensen toch een leven op, en hun kinderen gingen hier naar school (Smeets en Steijlen 2006). In de jaren zestig was ongeveer de helft van de 200 leerlingen van de protestants-christelijke basisschool in Oosterwolde van Molukse afkomst. Daarmee was onze school naar mijn weten de eerste gemengde school van enige omvang in Nederland. Mijn persoonlijke geschiedenis is waarschijnlijk een belangrijke reden dat het thema van de multiculturele samenleving me maar niet wil loslaten.

Een aantal jaar geleden heb ik mijn oud-klasgenoten weer opgezocht. Ik was nieuwsgierig naar wat er van ze was geworden. Zouden er grote verschillen zijn in de levensloop van mijn Friese en Molukse klasgenoten? De gesprekken leverden me boeiende en unieke levensverhalen op, maar geen simpele antwoorden op de vragen die ik had – en soms verrassende antwoorden op vragen die ik me van te voren helemaal niet had gesteld. Een van die verrassende inzichten was, dat het vooral voor mijn Molukse klasgenoten, deze tweede generatie, in Nederland geboren en getogen, immigranten, van vitaal belang was dat ze op een gegeven moment in hun leven een samenhangend verhaal konden vertellen over waar ze ‘vandaan’ kwamen om te bepalen waar ze met hun leven naar toe wilden. Om gebruik te maken van een woordspeling van de Britse socioloog Paul Gilroy: pas na de ontdekking van hun *roots* waren ze in staat hun verdere *routes* uit te stippelen (Gilroy 1993:).

Die zoektocht naar de eigen wortels begon voor velen met het eerste bezoek aan de Molukken. Naomi las daarna alles wat ze over de Molukken kon vinden, en had lange gesprekken met oudere ooms en tantes om uit te vinden ‘wie ik ben, waar ik vandaan kom’. Voor Joop voelde de eerste aankomst als thuis komen: ‘En zie als je eenmaal thuis geweest

bent', legde hij me uit, 'dan is het leven buiten het huis al wat gemakkelijk voor jezelf geworden.' Bij Chris liepen de rillingen door zijn lijf: 'je weet, hier ben ik thuis. Je kunt wel weglopen van je negorij, maar die negorij zal altijd blijven.' De levensroutes die ze na dit gevoel van thuiskomen verkozen waren heel verschillend: Naomi noemt zich nu welgemoed een 'Friese Molukker', zelfontplooiing is haar belangrijkste levensdoel: 'ik zeg altijd: ik wacht op mezelf', Joop beschouwt zich als nakomeling van het inheemse volk van de Alifoeren, en zet zich nog steeds in voor een vrije Republiek Maluku Selatan in Indonesië, terwijl Chris vooral heimwee heeft naar Ambon, Nederland is voor hem *a tanah asi*, het 'zure' land.

Uit de levensverhalen van mijn klasgenoten leerde ik dat, om zich prettig te kunnen bewegen in het vreemdelingenverkeer van alledag, mensen zich in elk geval op bepaalde plaatsen en in bepaalde gemeenschappen thuis, op hun plaats moeten kunnen voelen. De illustratie bij deze rede bevat het woord voor thuis in vele talen. Opmerkelijk is dat er maar weinig talen met een exact synoniem voor het Nederlandse 'thuis', zeker niet in de nationalistische zin van thuis horen of je thuis voelen in een land. Maar er zijn andere mooie dubbelzinnigheden. Het Arabisch bijvoorbeeld heeft zeker drie woorden voor thuis: *darna*, het kleurige teken op de voorgrond, betekent ons huis, *watan* is (ook in het Farsi trouwens) de plek of het land waar je vandaan komt, en *nazal* wil zoveel zeggen als de plaats waar je neergestreken bent.

Het Nederlandse minderhedenbeleid

De zoektocht van mijn Molukse klasgenoten naar hun identiteit vond plaats tegen de achtergrond van specifieke lokale en historische omstandigheden. Van cruciaal belang waren de Molukse treinkapingen in de jaren zeventig. Met deze kapingen probeerden jonge Molukkers de steun van de Nederlandse overheid af te dwingen voor een onafhankelijke Republiek Maluku Selatan. De dramatische afloop van de gijzeling bij De Punt in 1977 had een ontvucherend effect op de Molukse gemeenschap. In de jaren daarna gaven de meeste mensen hun status van principiële statenloosheid op. Met het Nederlandse paspoort op zak konden ze eindelijk hun familie op de Molukken opzoeken en ervaren hoe de tijd ook daar niet stil had gestaan.

Tegelijkertijd daagde bij de Nederlandse regering het besef dat ze zich meer actief met de situatie van de Molukkers moest bezig houden. In overleg met een nieuw ingesteld Moluks inspraakorgaan spande de overheid zich vanaf begin jaren tachtig in om de sociaal-

economische achterstanden van Molukse jongeren aan te pakken, ondermeer met het ambitieuze 1000 banen plan, hulpverlening aan Molukse drugsverslaafden, en welzijnswerk in de Molukse wijken. Het beleid voor Molukkers stond aan de wieg van het algemene etnische minderhedenbeleid.

Aanvankelijk werd het doel van dit beleid, integratie met behoud van eigen identiteit, breed gedragen. Maar vanaf eind jaren tachtig klonk er steeds meer kritiek: de cultuur en religie van immigranten liet zich slecht verenigen met Nederlandse normen en waarden, zo vond men, en de overheid moest dwingender inzetten op de sociaal-culturele integratie van nieuwkomers. Bovendien zou het beleid niet meer op groepen, maar op individuen moeten worden gericht. Minderhedenbeleid werd 'allochtonen'beleid. Zeg je allochtoon, dan krijg je autochtoon er gratis bij. Sindsdien zitten we opgescheept met een ongelukkige opdeling van de Nederlandse bevolking in mensen die van 'vreemde bodem', en mensen die van 'eigen bodem' zijn. Een allochtoon kan inburgeren wat ze wil, autochtoon kan ze nooit worden. Immers, ook al ben je hier geboren, opgevoed door een Nederlandse moeder en heb je uitsluitend het Nederlands staatsburgerschap, heb je bijvoorbeeld een Turkse of een Surinaamse vader, dan blijf je *per definitie* een persoon die niet 'van hier', maar 'van elders' komt.

De periode van de Paarse kabinetten (1994-2002) wordt door velen beschouwd als het hoogtepunt van het multiculturalisme in Nederland. Maar sinds de westerse wereld werd opgeschrikt door de terroristische aanslagen van 9/11 werd elke lofzang op culturele diversiteit verdacht. Met name moslims staan onder de verdenking dat ze weigeren te integreren, en dat hun geloof zich niet verdraagt met de waarden van de liberaal-democratische rechtstaat. De *backlash* tegen het multiculturalisme en de roep om een strenger immigratie en integratiebeleid gaat in veel West Europese landen vergezeld van een hernieuwde aandacht voor de nationale cultuur, taal en geschiedenis. We moeten niet alleen trots op Nederland zijn omdat we de beste schaatsers hebben, maar ook omdat we zo ruimdenkend zijn over homoseksualiteit. De regenboog van culturele diversiteit heeft plaats gemaakt voor de regenboog van seksuele diversiteit. In Nederland begon deze ontwikkeling, die ik eerder heb gekarakteriseerd als de retoriek van het nieuw realisme (Prins 2004), met de toenmalige VVD fractieleider Frits Bolkestein. In 1991 stelde hij dat de integratie van minderheden met meer lef moest worden aangepakt. Via charismatische figuren als Pim Fortuyn en Ayaan Hirsi Ali heeft dit nieuw realisme zijn voorlopige culminatiepunt bereikt in de anti-islam retoriek van Bolkesteins 'tovenarsleerling' Geert Wilders (Fennema 2010).

In dezelfde tijd begonnen politici en bestuurders zich ook steeds meer zorgen te maken over de toenemende individualisering en afnemende gemeenschapszin onder ‘gewone’, dat wil zeggen autochtone Nederlanders. Immigranten integreerden onvoldoende, autochtonen zetten zich te weinig in. De remedie voor beide kwalen werd gezocht in burgerschap. En zo moeten niet-westerse immigranten tegenwoordig verplicht ‘inburgeren’, terwijl autochtonen worden gestimuleerd tot ‘actief burgerschap.’

Burgerschap

De bal ligt bij de burger, zo constateerde Evelien Tonkens terecht (Tonkens 2006). Om de sociale samenhang te versterken en van Nederland weer een echte gemeenschap te maken doet de overheid vaak een beroep op drie competenties. De filosoof Lolle Nauta benoemt ze als *identificatie* (het vermogen om je in een ander te verplaatsen), *representativiteit* (weten hoe je je in een bepaalde situatie behoort te gedragen) en *aanspreekbaarheid* (het vermogen om verantwoordelijkheid te nemen voor je uitspraken en je daden) (Nauta 2000).

De waarde van samen leven is zonder twijfel van groot belang, ook in de laatste Troonrede werd dat nog eens benadrukt. Maar bij al dit ‘verlangen naar gemeenschap’, zoals Sjaak Koenis dat noemde (Koenis 1997), lijken we wel eens te vergeten dat één van de prettige kanten van het leven in een diverse moderne samenleving, en al helemaal in grote steden als Den Haag of Amsterdam, is dat we daar niet alleen samen leven maar ook laten leven.

‘Stadslucht maakt vrij’, zo wil een oud gezegde. In de middeleeuwen was dat letterlijk het geval: een horige die vanaf het platteland was gevlucht en het minstens een jaar in een stad had weten uit te houden, was ontslagen van de feodale plichten aan zijn heer, en een burger van de stad, dus vrij man geworden. Maar ook tegenwoordig is het grote stadsleven voor veel mensen aantrekkelijk. Aan de ene kant bieden steden hun inwoners meer voorzieningen, meer werk en onderwijs, en een groter aanbod aan zorg en cultuur dan op het platteland voorhanden is. Aan de andere kant is de grote stad aantrekkelijk vanwege de anonimiteit, en daarmee vrijheid van zware sociale controle. En omdat mensen van verschillende achtergronden hun heil in de stad komen zoeken, komt een stadsbewoner in aanraking met een grote diversiteit aan subculturen en levensvormen, met wonderlijke types en vreemde vogels (Lucassen en Willems 2010; Van der Zwaard 2010). Het leven in zo’n pluriforme verstedelijkte samenleving vereist dat burgers niet alleen beschikken over de sociale competenties van identificatie, representatie en aanspreekbaarheid, maar ook over de democratische competenties om voor zichzelf op te komen, *weerbaarheid*, en het vermogen om te gaan met

verschillen, *tolerantie*. Inzet van sociale competenties bevordert gevoelens van veiligheid en vertrouwdheid, van zekerheid, democratische competenties stellen mensen in staat om om te gaan met onzekerheid.

Hoe kijken we binnen het lectoraat aan tegen deze deugden van weerbaarheid en tolerantie, en waar stuiten we op de grenzen ervan?

Weerbaarheid

Weerbaarheid is het vermogen om voor je rechten als burger op te komen: je recht op vrije meningsuiting, je recht op betaalbare gezondheidszorg, je recht op gelijke behandeling. Maar weerbaarheid verwijst ook naar het vermogen om vragen te stellen bij heersende codes en vanzelfsprekende gewoontes. Het verwijst naar het recht om invloed uit te oefenen op de dominante cultuur, reden waarom de Britse socioloog Nick Stevenson in dit verband spreekt over cultureel burgerschap (Stevenson 2003).. In zijn recente rapport over identificatie met Nederland vroeg ook de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid aandacht voor deze competentie (WRR 2007). Als we spreken over de integratie van immigranten, dan gaat het vaak over hun aanpassing *aan* bestaande normen. Maar, aldus de Raad, ook aanpassing *van* de norm kan deel zijn van het integratieproces. Daarmee deed de Raad een controversiële uitspraak. Zeker moslims die zich cultureel weerbaar opstellen stuiten tegenwoordig op een muur van wantrouwen. Een goed voorbeeld zijn de vijandige reacties op de islamitische theoloog en filosoof Tariq Ramadan. Volgens Ramadan tonen immigranten hun loyaliteit met het land waar ze wonen enerzijds door zich aan te passen aan de norm: de regels van de democratische rechtstaat zijn bijvoorbeeld ook voor moslims een groot goed. Maar ze tonen hun betrokkenheid net zo goed door publiekelijk te pleiten voor hervorming van normen die zij met hun religieuze opvattingen moeilijk kunnen rijmen (Ramadan 2004). Dergelijke uitspraken leveren Ramadan het verwijt op dat hij met dubbele tong spreekt. Maar eigenlijk doet hij niets anders dan moslims oproepen om zich op te stellen als actieve, weerbare burgers.

Tolerantie

De noodzakelijke tegenhanger van het vermogen tot weerbaarheid is tolerantie. Tolerantie is het vermogen om iets toe te laten waar je op redelijke gronden moeite mee hebt. Dat is geen eenvoudige zaak. Hoe kan het immers goed zijn om datgene wat je afwijst toch te laten gebeuren? Hier stuiten we op wat wel de *paradox* van tolerantie wordt genoemd: we moeten

een beroep doen op ons vermogen tot verdraagzaamheid juist wanneer we iets maar moeilijk kunnen verdragen.

Nederlanders zijn vaak geroemd vanwege hun tolerantie ten aanzien van zaken als euthanasie, drugs en homoseksualiteit. Maar we verdienen dat compliment helemaal niet. Aan de ene kant hebben we als samenleving namelijk gewoon minder moeite gekregen met bijvoorbeeld euthanasie en homoseksualiteit, we zijn het meer gaan accepteren. En waar acceptatie is, is tolerantie overbodig. Aan de andere kant zijn we als samenleving juist minder tolerant geworden. Een vader die zijn koter een draai om de oren geeft, doet aan kindermishandeling, seksuele toespelingen maken naar een collega kan je een officiële berisping opleveren, en wildplassende mannen en poepende honden zijn tegenwoordig in overtreding. Met andere woorden: terwijl we liberaler zijn geworden voor datgene wat mensen zichzelf aandoen, zijn we principiëler gaan denken en gevoeliger geworden voor wat mensen elkaar en hun omgeving aandoen.

Tolerantie is er in soorten en maten: we spreken over gedogen, tolereren, verdragen of inschikken, al naar gelang de ernst van het bezwaar dat we hebben tegen de mening of praktijk die we tolereren. Als iets ons principieel tegen de borst stuit, kunnen we, om (nog) erger te voorkomen, besluiten te gedogen, zoals bij het Nederlandse drugsbeleid het geval is. Maar het kan ook zijn dat we voor een gewoonte die voor ons zelf niet zo sterk moreel beladen is maar voor anderen heel belangrijk, een beetje inschikken. Een openbare school met veel islamitische leerlingen kan bijvoorbeeld besluiten om van het Suikerfeest een vrije dag te maken.

Weerbare burgers komen voor zichzelf op, ze nemen geen blad voor de mond, ze staan borg voor een levendig publieke debat. Tolerante burgers kunnen een stootje hebben, en ze veroordelen niet op voorhand dat wat ze niet begrijpen. Weerbare en tolerante burgers zijn in staat de onzekerheid te verdragen die eigen is aan het leven in een democratische en grootstedelijke cultuur. Maar weerbaarheid en tolerantie kunnen ook te ver gaan. Hoe bepalen we waar weerbaarheid omslaat in hufferigheid, of tolerantie in onverschilligheid?

Vernedering

Ik zou zeggen: de grens van weerbaarheid en tolerantie is bereikt wanneer er sprake is van wreedheid. Die gedachte ontleen ik aan het werk van de Israëliische filosoof Avishai Margalit. Dat *fysieke* wreedheid niet valt te tolereren, daarover bestaat vanuit liberaal-democratisch

perspectief grote consensus: marteling, verkrachting en meisjesbesnijdenis worden algemeen gezien als ernstige misdaden. Maar niet iedereen is zich even bewust van het kwaad van *morele* wreedheid. Morele wreedheid wordt begaan als mensen worden behandeld alsof ze geen volwaardig mens zijn, maar een dier, een ding, een baby of een nummer, dat wil zeggen: als ze worden vernederd (Margalit 2001). Onlangs plaatste een jonge Israëliëse vrouw een foto op Facebook, met de mededeling dat ze een geweldige tijd had gehad in het leger. Dat het nemen en tonen van deze foto vernederend was voor de Palestijnse mannen voor wie ze lachend poseerde, ontging haar volledig. Vernedering tonen, zelfs al gebeurt het om het aan de kaak te stellen, is toch ook een herhaling van die vernedering en moet daarom, zo veel mogelijk worden vermeden. Vernederend zijn alle vormen van gedrag die mensen gegronde redenen geven om zich geschaad te voelen in hun zelfrespect. Een belangrijk uitgangspunt voor het lectoraat Burgerschap en Diversiteit is, dat niet alleen mensen, maar ook instituties en wetten kunnen vernederen. Dat gebeurt bijvoorbeeld wanneer mensen systematisch fundamentele rechten worden onthouden, zoals vrouwen vroeger geen kiesrecht hadden omdat men dacht dat ze niet onafhankelijk konden oordelen.

Als onze instituties zo zijn ingericht dat ze de mensen die van ze afhankelijk zijn niet vernederen, dan mogen we onze samenleving een fatsoenlijke samenleving noemen. Dat is een bescheiden ideaal, maar zelfs de realisering van zo'n bescheiden ideaal stelt hoge eisen aan de kwaliteit van de instituties, wetten en regelgeving van een land, en aan de morele integriteit van ambtenaren en andere gezagsdrager. Het verwacht van professionals dat ze de leerlingen, cliënten, patiënten en burgers die van hen afhankelijk zijn niet vernederen. En van burgers verlangt het dat zij zich kritisch afvragen of de partij of de beleidsmaatregelen die ze steunen al dan niet vernederend zijn voor bepaalde bevolkingsgroepen.

De grenzen van weerbaarheid en tolerantie

Als vernedering de grootste ondeugd is, dan slaat weerbaarheid om in huftegrigheid op het moment dat burgers voor zichzelf opkomen door anderen te vernederen. Ook woorden of gebaren kunnen hard aankomen. Door bijvoorbeeld de islamitische hoofddoek te betitelen als een 'kopvod' of ongelovigen neer te zetten als 'lager dan honden' doe je afbreuk aan de menselijke waardigheid van moslima's en anders-gelovigen. 'Wie doet alsof dit normaal is,' waarschuwde Pieter Hilhorst onlangs terecht, 'helpt om van ons vaderland een vernederland te maken' (Hilhorst 2010).

Wanneer we zwijgen terwijl we horen of zien dat mensen worden vernederd, dan is dat geen kwestie meer van tolerantie, maar van *onverschilligheid*. Pleitbezorgers van het multiculturalisme is de afgelopen jaren keer op keer naar het hoofd verweten dat ze onverschillig de andere kant op keken terwijl vrouwen en homoseksuelen werden onderdrukt.

Kritici als Susan Moller Okin en Ayaan Hirsi Ali stellen dat de islam onverenigbaar is met verworvenheden waarvoor het feminisme zich altijd hard heeft gemaakt: autonomie en sekse gelijkheid (Moller Okin 1999; Hirsi Ali 2002 en 2004). Volgens Sawitri Saharso is dit echter een te simpele voorstelling van zaken. Autonomie en seksegelijkheid gaan niet altijd gelijk op, soms botsen ze met elkaar. Wanneer een vrouw haar baan op zegt om full-time voor de kinderen te zorgen, of een hoofddoek wil dragen als uitdrukking van haar geloof, dan mag dat haaks staan op het feministische ideaal van seksegelijkheid, maar het is in overeenstemming met de feministische leuze: de vrouw beslist (Saharso 2000). We hoeven haar keuze niet perse toe te juichen, maar uit respect voor haar autonomie behoren we haar minstens te tolereren. Zij toont zich weerbaar, ze vernedert niemand met haar keuze, en dus hebben we als samenleving niet het recht om ons ermee te bemoeien. Tegen die redenering lijkt weinig in te brengen.

De grenzen van tolerantie zijn echter volgens mij niet alleen bereikt wanneer iemand een *ander* vernedert, maar ook wanneer ze *zichzelf* naar beneden haalt. Stel dat een vrouw beweert dat het haar eigen schuld is dat haar man haar mishandelt, of dat een meisje meent dat ze een hoofddoek moet dragen omdat zij anders een wandelende verleiding vormt voor mannen, dan halen ze met dergelijke ideeën zichzelf naar beneden. Ze internaliseren een negatief zelfbeeld dat hun gevoel van eigenwaarde aantast. Ze vernederen zichzelf, ook al zeggen ze dat zelf niet zo te ervaren. In dergelijke situaties zou tolerantie plaats moeten maken voor wat ik eerder heb aangeduid als een houding van *meelevend wantrouwen* (Prins 2006; 2008): we dwingen de mishandelde vrouw niet om haar man te verlaten, we dwingen het meisje niet om haar hoofddoek af te doen, maar we laten haar ook niet aan haar lot over onder het mom: het is haar eigen keuze, de vrouw beslist. We kunnen het niet verdragen dat zij zichzelf dit aandoet, en proberen daarom voorzichtig, met haar meelevend, haar uit te leggen waarom we de redenen voor haar keuze wantrouwen. Zo hopen we haar een duwtje in de goede richting te geven (Thaler & Sunstein 2008).

Onderzoeksprogramma van het lectoraat

Geïnspireerd door deze normatieve uitgangspunten zal het lectoraat Burgerschap en Diversiteit zich toeleggen op onderzoek naar de alledaagse leefwereld van burgers. We zijn nieuwsgierig naar de manier waarop mensen van diverse achtergronden het voor elkaar krijgen om prettig samen te leven en te laten leven. In hoeverre spelen deugden als identificatie, representatie, aanspreekbaarheid, weerbaarheid en tolerantie daarbij een rol? Tegelijkertijd zullen we onze ogen en oren extra goed de kost geven voor situaties waarin ergernis en onbehagen op de loer liggen, waar verdraagzaamheid op de proef wordt gesteld, weerbaarheid omslaat in onbeschoftheid en gevoelens van vernedering worden weggelachen. En we realiseren ons dat de relaties tussen diverse groepen mede worden bepaald door ongelijkheid en verschillen in macht en status. Dat geldt zeker voor een stad als Den Haag, een stad die enerzijds internationale allure uitstraalt met inwoners van wel 160 nationaliteiten, maar die anderzijds toch ook een stad is van segregatie: van het rijke zand versus het arme veen, van Hagenaars en Hagenezen, van autochtone en allochtone buurten (Van Es 2008).

Interdisciplinair, kleinschalig en kwalitatief onderzoek naar alledaagse omgangsvormen in de diverse samenleving, dat wordt het handelsmerk van het Lectoraat Burgerschap en Diversiteit. Onze data verzamelen we middels diepte-interviews, focusgroeps gesprekken en participerende observatie. In de analyse van deze data gaan we ervan uit dat sociale en culturele verhoudingen mede worden gevormd door de manier waarop mensen tegen die verhoudingen aankijken, die verhoudingen interpreteren. Als onderzoekers interpreteren wij op onze beurt deze interpretaties weer. Dat is een knap ingewikkelde en spannende onderneming, die vraagt om een goede balans tussen betrokkenheid en distantie, om een opmerkelijke blik en een creatieve pen. In de woorden van de cultureel antropoloog Clifford Geertz: je moet voorkomen dat je hekserij beschrijft zoals een heks zelf dat zou doen, maar je moet ook weer niet een beschrijving van hekserij geven zoals een meetkundige dat zou doen. In het eerste geval verplaats je je te veel in de mensen die je bestudeert, in het laatste geval verplaats je je niet voldoende in ze (Geertz 1993).

De kenniskring van het lectoraat Burgerschap en Diversiteit is in februari van dit jaar van start gegaan met een intensieve studieperiode. Het komend jaar zullen er zes case studies worden verricht. Ik stel de onderzoekers en hun projecten graag aan u voor.

Projecten van de kenniskring

Damir Urem is docent aan de opleiding International Business and Management Studies van de Academie voor Marketing & Commerce. Hij promoveerde op een onderzoek naar de manier waarop docenten in het middelbaar onderwijs omgaan met het afwijkend gedrag van leerlingen met een distincte culturele of religieuze achtergrond (Urem 2010). Damir werkt momenteel aan een Engelstalig artikel over de belangrijkste bevindingen van zijn onderzoek. Daarnaast zal hij vergelijkbaar onderzoek gaan opzetten naar de interactie tussen docenten en studenten in het hoger beroepsonderwijs.

Wanneer u vanaf station Hollands Spoor in het centrum moet zijn, slaat u waarschijnlijk de Stationsweg in. Het kan zijn dat u daar de komende maanden een jonge man tegenkomt die u (heel beleefd en bescheiden hoor) vraagt wat u hier eigenlijk doet, in de Stationstraat. Deze jonge man is Ercan Büyükçi, bedrijfskundige en socioloog, en in het gewone leven als consultant werkzaam bij Capgemini. Ercan is nieuwsgierig naar de ervaringen van gebruikers van de grootstedelijke publieke ruimte. Vragen die in zijn onderzoek centraal staan zijn: welke interacties ontstaan er tussen de diverse gebruikers van dit multicultureel stukje stad, de bewoners, wandelaars en winkeliers? Tot op welke hoogte is er hier sprake van samenleven en laten leven?

Frank de Poorter zet zich al jaren met hart en ziel in voor de verbetering van de studieresultaten aan zijn opleiding Management, Economie en Recht van de Academie Management & Human Resources. Hij is ondermeer projectleider van het G5 project Talentontwikkeling aan zijn opleiding. Frank zal onderzoek doen aan de Hogeschool van Rotterdam naar de achtergronden van studenten met een niet-aansluitende MBO vooropleiding. Sommigen doorlopen het HBO in sneltreinvaart, anderen komen al snel op een dood spoor terecht. Frank zal de komende maanden diepte-interviews houden met een aantal meer en minder succesvolle MBO instromers.

Siela Ardjosemito-Jethoe is docent aan de opleiding Culturele en Maatschappelijke Vorming van de Academie voor Sociale Professions. Zij zal enkele maanden optrekken met een klas van de Haagse Hogeschool die bestaat uit studenten van diverse etnische en religieuze achtergronden. Siela is nieuwsgierig naar de manier waarop deze studenten in uiteenlopende contexten vorm geven aan hun onderlinge verschillen. Wanneer praktiseren ze verdraagzaamheid, wanneer stellen ze zich weerbaar op? Wanneer zijn hun onderlinge

verschillen een probleem, wanneer vormen ze een uitdaging, een bron van vermaak of van kennis?

Radha Chierkoet is docent aan de opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening van de Academie voor Sociale Professions, en auteur van *Multidisciplinair werken in het ingebouwd maatschappelijk werk* (Chierkoet 2006). Radha is geïnteresseerd in de professionele levensverhalen van maatschappelijk werkers met een postkoloniale achtergrond. Haar respondenten studeerden in de jaren zeventig. In hoeverre had hun keuze voor de Sociale Academie te maken met hun eigen migratiegeschiedenis, hoe verliep hun professionele loopbaan, en wat vinden ze van de manier waarop hun werk in de loop der tijd is veranderd? Radha hoopt deze pioniers in de maatschappelijke dienstverlening aan etnische minderheden een stem te geven in het debat over de aard en inrichting van het maatschappelijk werk.

Afgestudeerden van de Academie Facility Management komen te werken bij grote organisaties als ziekenhuizen, ministeries en banken, of bij gespecialiseerde bedrijven op het gebied van bijvoorbeeld ICT of schoonmaak. Arjan Mulder, werkzaam aan de Academie Facility Management, zal enige maanden meelopen op een schoonmaakbedrijf. Zijn doel is een beter inzicht te krijgen in de manier waarop schoonmakers in hun dagelijkse werk omgaan met hun onderlinge etnische en religieuze verschillen. Bovendien wil hij weten hoe diversiteit een rol speelt in de verhouding tussen de werkvloer en het meestal autochtone management.

In de loop van 2011 zullen de resultaten van de case studies van de kenniskring worden gebundeld in een gezamenlijke publicatie. We willen daarin laten zien welke praktische relevantie kleinschalig en kwalitatief onderzoek op het terrein van burgerschap en diversiteit kan hebben.

Aan de Haagse Hogeschool heeft van de meer dan 20.000 studenten bijna 33 procent een niet-westerse immigratie achtergrond. Velen van hen zijn zg. eerste generatie studenten, dat wil zeggen dat ze de eersten in hun familie zijn die hoger onderwijs volgen. De Hogeschool hecht veel waarde aan haar functie als emancipatiemachine voor nieuwe generaties professionals, en stelt zich ten doel studenten op te leiden tot wereldburger. Het lectoraat Burgerschap en Diversiteit past naadloos in dit onderwijsprofiel we hopen aan de invulling daarvan een zinvolle en vernieuwende bijdrage te leveren.

In de afgelopen periode heb ik diverse contacten gelegd binnen en buiten De Haagse Hogeschool, waarin de mogelijkheden voor onderzoekssamenwerking zijn verkend. De belangstelling voor de thematiek van burgerschap en diversiteit is groot. De Hogeschool zet actief in op een diversiteits- en anti-discriminatiebeleid, en in de stad werken veel instanties, stichtingen en organisaties aan de verbetering van de interetnische en interreligieuze verhoudingen. Er is al veel gewonnen, maar er is ook nog veel te bereiken. In samenwerking met partners binnen en buiten de muren van dit gebouw hopen we met onze onderzoeksactiviteiten kennis te genereren die de kwaliteit van het samen leven en laten leven in Den Haag, ook wel bekend als ‘stad van weelde’, ten goede komt.

Dankwoord

Met de instelling van een lectoraat Burgerschap en Diversiteit liet het College van Bestuur merken dat deze thematiek de Haagse Hogeschool aan het hart gaat. Ik dank Pim Breebaart, die helaas al snel na mijn aantreden zelf afscheid nam als voorzitter van het College van Bestuur,, zijn opvolger Rob Brons, Els Verhoef en Susana Menéndez voor hun ondersteuning van dit lectoraat. Ik hoop het vertrouwen dat jullie me hebben gegeven niet te beschamen.

Ik dank Ineke van der Meule, de onvolprezen directeur van het Centrum Lectoraten en Onderzoek, ik kan me werkelijk geen betere ‘baas’ wensen! Marjolein de Vries, Annemarie Legters en Mirjam Schoenmaeckers zorgen op het secretariaat voor prettig directe omgangsvormen en ondersteuning op alle fronten. Ik dank Mirjam, en Colette van Heck en Brigit Koek voor hun inzet om deze dag op rolletjes te laten lopen.

Een speciaal woord van dank is voor Evelien Gargasch-Bakker. Zij maakte voor deze gelegenheid het prachtige schilderij ‘Thuis in vele talen.’ Evelien, je weet, ik ben er vreselijk blij mee, het krijgt een ereplaats in mijn werkkamer.

In de afgelopen tien maanden heb ik in deze school aan vergadertafels, bij lezingen, tijdens workshops en aan de borreltafel kennis gemaakt met docenten, medelectoren, directeuren en studenten. De tijd ontbreekt hier om ieder van jullie persoonlijk te noemen, maar wees ervan verzekerd dat het aan jullie allen te danken is dat ik me aan de Haagse al behoorlijk thuis voel. De leden van de kenniskring, ik heb ze al aan u voorgesteld, hebben een speciale plaats in mijn hart. Ik dank hen voor hun aanstekelijke enthousiasme en grote inzet, en ik zie met veel vertrouwen uit naar het vervolg van ons onderzoeksavontuur.

Tot november 2009 was ik werkzaam bij de vakgroep Praktische Filosofie van de Groninger Faculteit Wijsbegeerte. Van een kleine faculteit waar iedereen elkaar kent naar een grote hogeschool – het is als een overgang van dorp naar stad. Ik denk met warmte terug aan met name de samenwerking met René Boomkens, Hans Harbers en Marli Huijer. We blijven met allerlei lijntjes aan elkaar verbonden. Met René (ooit de eerste lector aan de Haagse Hogeschool) hoop ik van gedachten te blijven wisselen over globalisering en grootstedelijke ervaring. Hans is de belichaming van een motto dat ik op deze nieuwe werkplek goed kan gebruiken: ‘niets is zo praktisch als een goede theorie, en niets zo theoretisch als de praktijk.’ En Marli ging mij als lector Filosofie en Beroepspraktijk voor naar Den Haag. Ons eerste gezamenlijke project, het debat over Foute Grappen, zal zeker niet het laatste zijn.

Marjo Buitelaar en Karin de Boer, ik hoop van harte dat we ondanks de afstand Groningen - Randstad elkaar zo nu en dan een hart onder de riem kunnen blijven steken: ‘yes, we can’ dames! De hedonauten club bestaat uit oud-redactieleden van *Krisis* die elkaar maar niet los konden laten. Lieve Cris, Evelien, Ido, Pieter, René, René en Tsjalling, de term empirische filosofie is vandaag niet gevallen, maar onze discussies helpen me altijd enorm om mijn eigen positie helder te krijgen.

Ik ben heel trots dat Evelien Tonkens en Sawitri Saharso bereid zijn om vandaag een reactie te geven op deze rede. Met Evelien begonnen de vriendschap en het gesprek over politiek en het goede leven meer dan twintig jaar terug. Sawitri leerde ik beter kennen toen we in de redactie van *Migrantenstudies* zaten, de afgelopen jaren zijn we een perfect op elkaar ingespeeld auteursduo geworden.

Ik mis mijn dierbare leermeester en vriend Lolle Nauta. Vreemdelingenverkeer was één van de centrale thema’s in Lolle’s leven en werk - ik realiseerde het me pas toen ik mijn titel al had bedacht. Ik draag deze rede aan hem op en hoop dat ik dit lectoraat in meer dan één opzicht in zijn geest kan invullen.

Ik mis ook mijn vader. Heit vond zichzelf nogal ‘nuchter’, maar van binnen zou hij vandaag heel trots zijn geweest. Mijn moeder ben ik dankbaar dat ze ons altijd stimuleerde om door te leren, juist omdat zij die kans niet had gehad, leave mem, dat sil ik nooit ferjitte. Ook ben ik blij met de aanwezigheid van mijn schoonma Tjits: je lichamelijke krachten verminderen, maar je geestelijke spirit blijft. Zita, dat ‘stief’ vinden we beiden maar niks, maar via Dick ben je wel mijn ‘liefdochter’ geworden, vind je dat geen goed alternatief?

Tenslotte Dick, mijn liefste. We delen een onvast thuis waarmee we de Nederlandse wateren kunnen bevaren. Na twintig jaar samen ben je me oneindig vertrouwd geworden, maar toch ook altijd een tikkeltje vreemd gebleven. Laten we dat vooral zo houden.

Ik heb gezegd.

Referenties

- Chierkoet, Radha (2006) *Multidisciplinair werken in het ingebouwd maatschappelijk werk*. Den Haag: Boom-Nelissen.
- Fennema, Meindert (2010). *Geert Wilders. Tvenaarsleerling*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Lucassen, Leo en Wim Willems (red). *Waarom mensen in de stad willen wonen 1200-2010*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Geertz, Clifford (1993), *The interpretation of cultures*. London: Fontana Press.
- Gilroy, Paul (1993) *The Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness*. London: Verso.
- Hilhorst, Pieter (2010) Vernederland. *De Volkskrant*, 3 augustus.
- Hirsi Ali, Ayaan (2002) *De zoontjesfabriek. Over vrouwen, islam en integratie*. Amsterdam/Antwerpen: Augustus
- Hirsi Ali Ayaan (2004) *De maagdenkooi*. Amsterdam/Antwerpen: Augustus.
- Koenis, Sjaak (1997) *Het verlangen naar gemeenschap*. Amsterdam: Van Gennep.
- Moller Okin, Susan (1999) *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton: Princeton University Press.
- Margalit, Avishai (2001) *De fatsoenlijke samenleving*. Amsterdam: Van Gennep.
- Nauta, Lolle (2000) Competente burgers, in: L. Nauta, *Het onbehagen in de filosofie. Essays*. Amsterdam: Van Gennep, pp. 106-113.
- Prins, Baukje (2004, 2^e herz. druk) *Voorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland*. Amsterdam : Van Gennep.
- Prins, Baukje (2006) Narrative Accounts of Origins. A Blind Spot in the Intersectional Approach? *European Journal of Women's Studies* 13 (3), pp. 277-290.
- Prins, Baukje (2008) Sympathetic Distrust. Liberalism and the Sexual Autonomy of Women, *Social Theory and Practice* 34 (2), pp. 243-270.
- Ramadan, Tariq (2004). *Western Muslims and the Future of Islam*. Oxford and New York: Oxford University Press.

- Rough Guide to the UK - Asian travellers around London (1998), uit *Goodness Gracious Me*, uitgezonden door de BBC, http://www.dailymotion.com/video/xbuigp_goodness-gracious-me-series-1-episo_shortfilms (gezien dd. 6 augustus 2010).
- Saharso, Sawitri (2000) *Feminisme versus Multiculturalisme?* Utrecht: Forum.
- Smeets, Henk en Fridus Steijlen (2006). *In Nederland gebleven. De geschiedenis van Molukkers 1951-2006*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Stevenson, Nick (2003). *Cultural Citizenship. Cosmopolitan Questions*. Maidenhead, Berkshire: Open University Press.
- Thaler, Richard & Cass Sunstein (2008). *Nudge. Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. New Haven: Yale University Press.
- Tonkens, Evelien (2006) *De bal bij de burger. Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving*. Oratie Leerstoel Actief Burgerschap. Vossiuspers Universiteit van Amsterdam.
- Urem, Damir (2010). *Culturele misverstanden in het voortgezet onderwijs: waar een distincte cultuur de regel raakt*. Oisterwijk: Wolf Legal Publishers.
- WRR (2007) *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Zwaard, Joke van der (2010). *Scènes in de Copy Corner. Van vluchtige ontmoeting naar publieke vertrouwdheid*. Amsterdam: SUN/Trancity.